

Jevgenij Paščenko

KULTURNA BAŠTINA UKRAJINE

Autor pregleda ukrajinske kulturne povijesti dugogodišnji je promicatelj ukrajinske kulture u Hrvatskoj, ali i obrnuto, hrvatske kulture i znanosti u Ukrajini. Trenutačno je lektor za ukrajinski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te predsjednik udruge Horus (Hrvatsko-ukrajinska suradnja).

KULTURNA BAŠTINA UKRAJINE

Jevgenij Paščenko

Autor pregleda ukrajinske kulturne povijesti dugogodišnji je promicatelj ukrajinske kulture u Hrvatskoj, ali i obrnuto, hrvatske kulture i znanosti u Ukrajini. Trenutačno je lektor za ukrajinski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te predsjednik udruge Horus (Hrvatsko-ukrajinska suradnja).

Ime i prostor

Shvaćanje kulturnopovijesnog razvoja suvremene Ukrajine podrazumijeva uočavanje više čimbenika koji su determinirali nastanak kulturnih pojava na tom prostoru. Geopolitički, Ukrajina je smještena u jugozapadnom dijelu Istočne Europe. U sadašnjem teritorijalnom obliku formirala se između 1930-ih i 1950-ih godina te je površinom (gotovo 604 000 četvornih km) *najveća europska zemlja*, uzme li se u obzir da je Ruska Federacija euroazijska zemlja, a prema broju stanovnika (oko 48 milijuna) peta je zemlja Europe.

Ime tog prostora mijenjalo se tijekom povijesnog razvoja. Današnji je naziv općeslavenskoga karaktera, spominje se u izvorima iz 11. stoljeća i postoji paralelno s drugim nazivima koji su imali državnu funkciju — *Kijevska Rus'*, *Rus'ka Država*, *Kozačka Država* i dr. Značenje je današnjeg naziva jasno — to je općenito slavenski naziv prostora: zemlja, kraj. Međutim, i u njemu kao da je odslikana geopolitička sudbina zemlje: ona kao da je na sudaru graničnih pojava, azijskih i europskih, mediteranskih južnjačkih te sjevernih kontinentalnih, istočnoga i zapadnoga svijeta. Međutim, bez obzira na sudare različitih često kontradiktornih pojava na tome prostoru, jezgra Ukrajine tradicionalno je smještena u jugozapadnom dijelu Istočne Europe, dok bi se, prema opažanjima zemljopisaca, *geografsko središte* Europe nalazilo u ukrajinskim Karpatima.

Osim slavenskih, još su otprije poznata i druga imena, koja su u početku dolazila od antičkih autora.

Starogrčki povjesničar Herodot u svojoj je *Povijesti* (5. st. prije Krista) zemlju na sjeveru Crnoga mora nazvao prema tamošnjem stanovništvu *Skitijom*; antički povjesničar Strabon ju je prema

sljedećoj etničkoj skupini nazvao *Sarmatijom*. Bizantski autori iz 6-7. stoljeća spominju *Sklavine*, kako se imenovalo ranoslavensko stanovništvo, odnosno *Ante*, kako su ih imenovali iranskogovoreći nomadi. Smatra se da je naziv obilježavao »one koji su u kraju« iranskogovorećega svijeta.

Slavensko se stanovništvo imenovalo prema nazivu plemenskih ujedinjenja poznatih zahvaljujući starokijevskim izvorima, ponajprije ljetopiscu Nestoru (12. stoljeće), koji navodi više tih naziva, kao Poljani, Siverjani, Derevljani, Volinjani, Dulibi, Uliči, Bijeli Hrvati i drugi.

Ta su plemena od 9. stoljeća ujedinjena u jednu veliku državu sa središtem u Kijevu, koja se imenuje Kijevska Rus'. Ona se širila na golemom prostoru, koji je pokrивao i regije tadašnjih istočnoslavenskih naroda kao što su Bjelorusi i Moskovi.

Nakon propasti starokijevske države zbog mongolske navale sredinom 13. stoljeća, još se čuvala na zapadu država poznata kao Galičko-Volinska Kneževina, koja se gasi sa zadnjim knezom Ljubartom 1377.

Kijevska kneževina gubi autonomiju te 1471. postaje provincijom Velike Kneževine Litavske. U zapadnim se izvorima te zemlje imenuju kao Rutenija, odnosno drugim varijantama od osnove Rus'. Tijekom 15. stoljeća i nadalje, kada su zemlje suvremene Ukrajine potpadale pod različite susjedne države, u uporabi su regionalni nazivi izvorno ukrajinskog podrijetla, primjerice na zapadu Galičina (Galicija), Volinj, Zakarpaće, Prikarpaće, Podilja; na jugozapadu Bukovina, Besarabija; na istoku Zaporizja, Slobožanščina; u središnjem dijelu Kijevščina, Podniprovlje i drugi.

U razdobljima nasrtaja susjednih država na Ukrajinu a posebice tijekom 16. stoljeća u zapadnoj Europi formira se svijest o postojanju svojevrstne državne formacije na jugoistoku Ukrajine koju predstavlja stalež vojnoorganiziranih udruga poznatih kao kozaštvo i drži ju slobodnom od poljskih i tatarskih nasrtaja. Taj teritorij poznat je kao *Zaporoška Sič* (prema usjeku na otoku Hortica iza kamenitih »pragova« u donjem djelu Dnjepra), a u vrijeme rata za neovisnost Bogdana Hmeljnickoga sredinom 17.

stoljeća poznata je kao Kozačka Država. Međutim, u pisanim je izvorima i nadalje postojala svijest o etničkom nazivu naroda kao Rusi, odnosno Rusini, što potječe još od ranoga srednjega vijeka te je živjelo sve do 18. stoljeća. Upravo tako su imenovali tu zemlju u zapadnim izvorima — kao Rus', Rutenija — i tako se ona imenovala u jednom od ugovora s Poljskom — kao Velika Kneževina Rus'ka. Tako su se imenovali i autori baroknih spisa sve do kraja 18. stoljeća, što predočuje i poznato domoljubno djelo anonimnog Ukrajinca *Povijest Rusa* (kraj 18. — poč. 19. stoljeća), koji je adresirajući svoje djelo Moskvi dokazivao posebnost ukrajinskog naroda prema onome u susjednoj državi. Ime Rusin kao stari naziv naroda zadržalo se u zapadnoukrajinskim zemljama, u Galiciji, Bukovini i Prikarpaću, koje su bile u sklopu Austro-Ugarske.

Kada je car Petar Veliki zamislio stvoriti imperij, ravan onima na zapadu i sa središtem u Sankt Peterburgu, a ne u Moskvi, morao je dati svojoj državi i odgovarajuće ime te dobiti blagoslov od carigradskoga patrijarha. Budući da je razvijao ideologiju prethodnika, moskovskih vladara, o svojoj državi kao nasljedniku Bizanta, car je upravo iz bizantskih izvora preuzeo naziv za nekadašnju Moskoviju, koju su Grci razlikovali od kijevske države. Prema grčkim nazivima zemlja sa središtem u Kijevu imenovala se *Minore Rossia*, dok bi sve ostalo bilo *Megale Rossia*. Nekadašnja Moskovija bila bi *Velikorosija*, dok bi ona s Kijevom bila *Malorosija*. Ali ono što je za stare Grke imalo jedno značenje (*Minore Elada* kao središnja *Elada*), kod ruskih careva dobilo je drugo značenje te je otada *Malorusija* značilo dio, provinciju one druge, s centrom u Velikoj Rusiji.

Ne želeći se imenovati *Malorusima* (u carigradskoj crkvenoj kancelariji taj je naziv imao pozitivno značenje kao *Minore Rosia* slično *Minore Elada*, odnosno izvorna Grčka za razliku od one velike), predstavnici kulture s početka 19. stoljeća svjesno su se koristili nazivom *Ukrajina*. Upravo tako imenuje svoju zemlju Taras Ševčenko. Ime *Ukrajina* i prije se rabilo u staroukrajinskoj književnosti, a prvi je put poznato iz spisa iz 1187. Prema ruskoj terminologiji 19. stoljeća to je bila *Malorosijska gubernija*, dok je za Ukrajince to bila *Ukrajina*. To ime, kao središnje ime nacije tijekom 19. stoljeća prihvaćaju i zapadni Ukrajinci, dok je dio

ukrajinskog stanovništva koji se u okviru Austro-Ugarske raseljavao po zemljama izvan istočne Ukrajine još od 18. stoljeća te razvijao vlastite dijalekte i dalje zadržavao izvorno ime Rusin, odnosno Ruten.

Propast ruskoga carističkog imperija te boljševički prevrat u Peterburgu doveo je u studenom 1917. do proglašenja *Ukrajinske Narodne Republike*, ali je istodobno pod pritiskom Lenjina u Harkovu u prosincu 1917. Ukrajina proglašena Sovjetskom Republikom. Prvi predsjednik Narodne Republike Ukrajine, akademik i povjesničar Myhajlo Gruševs'kyj upućuje na duboke povijesne korijene Ukrajine te se koristi nazivom Ukrajina-Rus'. Međutim, nakon dramatičnih napora, nacionalna je ideja doživjela slom pa je Ukrajina 1924. uključena u SSSR pod nazivom *Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika*. Njoj su bile pripojene 1939. i zemlje zapadne Ukrajine, a 1940. sjeverna Bukovina te 1945. Zakarpatska Ukrajina.

Nakon raspada sovjetskog režima ukrajinski je parlament 24. VIII. 1991. proglasio Ukrajinu neovisnom demokratskom državom, a zemlja je službeno imenovana Ukrajinom.

Već letimičan pregled povijesti imena govori da su se Ukrajina, njezino stanovništvo a tako i kultura razvijali u nepovoljnim uvjetima. Neprestani ratovi za prostor izrazita su osobina ukrajinske povijesti te prema opažanjima istraživača možda ni jedan drugi europski prostor nije doživljavao toliko nasrtaja izvana kao ukrajinski. Neprestani upadi uvjetovani su i prirodnim osobinama ukrajinske zemlje. Ona uglavnom nema prirodnih zapreka koje bi služile kao obrana od potencijalnih napadača: 95% površine Ukrajine uglavnom je ravničarski kraj, dok su planine jedino Karpati na zapadu, odnosno Krimskae gora na jugu.

Ukrajinska je ravnica zapadni završetak velike steppe koja se proteže od Dalekog istoka sve do Karpata. Međutim, upravo je u Ukrajini ta ravnica najplodnija, jer poznata ukrajinska crnica (čornozem) čini 40% svjetskih crnica.

Upravo ta činjenica uvjetovala je još jedan važan čimbenik u kulturnoj povijesti Ukrajine — migracijski. Ukrajina je stoljećima

privlačila migrante te se »ruža migracijskih vjetrova« odlikuje snažnim krakovima na svim stranama svijeta s kojih su u određenim povijesnim razdobljima dominirali migracijski pravci. Sve je to vodilo prema trajnim i raznovrsnim etničkim prepletanjima u razvitku, etnogenezi i kulturi naroda s tog prostora.

Prastare kulture

Teritorij Ukrajine pripada u zonu djelatnosti arhantropa, s kojim suvremena znanost povezuje početke čovjekove evolucije (Koroleve u Zakarpaću, približno milijun godina pr. Krista) kao i nešto kasniji nalasci iz doba kulture acheléen (stariji paleolitik, tridesetak špilja), moustérien (200 postaja), dok je iz kasnog paleolitika poznato više od 1000 postaja.

Već u tim tragovima nazočan je migracijski smjer s jugozapada, odnosno s Balkana. Najznačajniji spomenik duhovnoga života prastarog stanovništva — Kamjana mogila (Kamena grobnica) — nalazi se u priazovskim stepama na jugu Ukrajine te odražava umjetnost, ideološke predodžbe, življenje tadašnjih plemena. Naziv je dobila prema u kamenu usječenim špiljama, iscrtanima shematiziranim prikazima ljudskih figura, životinja, znakova povezanih s lovom, ribarenjem, stočarstvom, od doba paleolitika do brončanog doba. To je bilo svojevrsno ritualno središte stepskih plemena od doba lova na mamuta do naprednijih etapa razvoja ljudske djelatnosti što su se razvijale u ukrajinskim stepama, koje su privlačile obilnom vegetacijom.

Rane poljodjelske kulture također su obilježene migracijskim procesima is istog južnog smjera. Oni vode podrijetlo od kriške — kereške — starčevačke kulture u Podunavlju te sežu do Prikarpaća. S druge strane, jugoistočni smjer migracija vezan je ponajviše za stočarstvo, čije su tradicije pristizale u Ukrajinu s Kavkaza. Posljedica doseljavanja s balkansko-dunavskoga prostora upravo zbog osobitosti terena Ukrajine postupan je razvoj kulture koja je ostavila značajan trag u kulturnoj povijesti Ukrajine te je prema lokaciji otkrića potkraj 19. stoljeća u blizini Kijeva poznata kao *tripiljska kultura*.

Njezina raširenost u vremenu (od 5-4 do prve polovice 3. tisućljeća prije Krista) i prostoru (od istočnih Karpata do Dnjepra), mnoštvo tragova (poznate su stotine naselja) te originalnost govori da je od svih poljodjelskih kultura ona ostavila najznačajniji trag u staroj ukrajinskoj povijesti. Tijekom razvoja tripiljsko je društvo doseglo visoku razinu te je već prebivalo na pragu civilizacije. Na to upućuju mnogobrojni arheološki pronalasci koji su značili začetak gradova, a prema strukturi i veličini imenuju se kao *predgradovi*. Formirana u koncentričnim krugovima, povezana sa središtem radijalnim ulicama, ta su naselja s obzirom na veličinu imenovana kao gradovi-giganti (od 100 do 400 hektara, sa stanovništvom do 10000 ljudi). Tripiljci su kuće gradili na kat od gline na drvenome karkazu, u pravokutnoj formi, površinom od 20 do 150 četvornih metara. Gradilo se kružno s mjestom za stoku u centru. U jednom od naselja u Čerkaščini (središnja Ukrajina) na površini 300-400 hektara kuće su sređene u 10 koncentričnih krugova te su locirane približno dvije tisuće kuća.

Među značajne iskaze njihova kulturnoga razvoja pripada keramička izrada, posebno razvijena plastika. Ženske figurice, znakovi kozmogonijskog značaja, vezani su za magijske obrede poljodjelskog društva i kult plodnosti. Složena znakovna ornamentika daje pretpostaviti da je tripiljska kultura stajala na pragu pronalaska *pisma*. Postojanje naselja koja su prethodila gradovima te preteča nastanka pisma daju povoda tripiljsku kulturu smatrati *prethodnikom civilizacije*, koja se rađala usporedno s najstarijim gradovima-državama Bliskoga istoka.

Nepovoljni klimatski uvjeti, posebice suša, doveli su do sloma tripiljske kulture. Zbog posebnosti, bogatstva i originalnosti tih pojava godina 1993. bila je odlukom UNESCO-a proglašena godinom tripiljske kulture.

Brončano doba obilježeno je ponajprije stočarstvom, koje u početku ima trajni istočni migracijski smjer u ukrajinske stepe te je obilježeno među ostalima pojavom *kurgana*, velikih zemljanih grobnica i složenih kulturnih građevina. Upravo su stočari osvajali taj prostor na povijesnom smjeru između Kavkaza i Balkana, a s

kavkaskoga smjera pristizali su i željezni predmeti za stočarska plemena Ukrajine.

S novom funkcijom konja kao ne samo prijenosnog već i ratnog sredstva formira se *stalež ratnika*, razvija se kult vođe uz opće jačanje militantne tradicije, što se proširuje i na poljodjelsko stanovništvo koje se sve više sukobljava s nomadskim stočarima. Upravo su kurgani sadržavali bogatu kulturnu informaciju, neposredno povezanu s još jednom značajnom pojavom u kulturnoj povijesti Ukrajine — nastankom *antičkih* gradova-država u sjevernom primorju Crnoga mora.

Od sredine 7. stoljeća prije Krista Grci su počeli osvajati južne krajeve suvremene Ukrajine pa je u početku 6. stoljeća prije Krista ondje nastao niz antičkih gradova koji su se poslije ujedinili u Bosporsko Carstvo. Antička civilizacija prostirala se do barbarskih teritorija, koji su iz periferijskog statusa komunicirali s centrima tadašnje visoke civilizacije. Otada djeluje i južni, grčki smjer kulturne komunikacije, koji će tijekom stoljeća u različitim oblicima obilježavati kulturne, duhovne i religijske mijene ukrajinske povijesti.

Antička su se naselja razvijala uz obalu Krima te su imala dinamične kontakte s nomadskim stočarima, Skitima, Sarmatima te drugim poljodjelskim plemenima u trgovinskoj razmjeni. Antički izvoz prema sjeveru dostizao je sve do širine Kijeva, odakle su barbari dostavljali Grcima zrna, krzno, robove i drugu robu, dok bi zauzvrat dobivali obrtničke predmete, oruđe, ukrase, vino, tkaninu. Osim što je grčka antička civilizacija dala doprinos u multietnički sastav na prostoru Ukrajine, prenosio se utjecaj na kulturu barbarskoga svijeta. To se odražavalo u nastanku fortifikacijskih građevina, izradi keramičkih predmeta, a ponajviše u nastanku visokoumjetničkih ukrasa te obrtne izrade iz skupocjenih metala, koji su pronađeni u skitskim kurganima.

Originalna crta *skitske materijalne kulture* izražena je u predmetima obilježenima takozvanim životinjskim (ukr. *zvirinim*) stilom s obiljem zoomorfnih motiva. Njima su ornamentirani mnogobrojni predmeti, oprema konja, oružje, ukrasi, posuđe i drugo. Prije toga je u stepskim kulturama Euroazije prevladavao geometrijski ornament. Upravo geneza toga *zoomorfnoga* stila

vodi rješenju podrijetla Skita, koje je i dalje diskutabilno. Ne ulazeći u problem, napomenimo da su Skiti u pricrnomorskim stepama bili posrednici između grčkih kolonista i poljodjelskih plemena u preprodaji zrna. Da bi se obranilo od nomadskih nasrtaja poljodjelsko je stanovništvo gradilo moćne obrambene zidove, što svjedoči o daljem razvoju militarističke tradicije širom Ukrajine. Najveći je razvoj skitsko društvo doseglo u 4. st. prije Krista, kada se datira i većina bogatih skitskih grobnica, prepunih predmeta od zlata.

Sadržaj ornamentike vezane uz stočarsku i ratničku tradiciju nomada iz ukrajinskih stepa koji su naručivali obradu konkretnih motiva govori o duhovnoj kulturi koja je imala složenu mitološku simboliku i kozmogonijske predodžbe. Grobnice skitskih careva i vlastele obilježene su grandioznošću, posebnim sustavom podzemnih prostorija, obiljem raskošnog inventara, koji svjedoči o pogrebnome kultu. Očuvani su elementi skitskih kurgana, posebice poznati u svijetu, kao pektorala, češalj, ukrasi konja te drugo, što upućuje na povezanost toga stila s iranskogovorećim svijetom Azije kojem su Skiti pripadali i koji su te motive prenijeli na ukrajinski prostor. S postupnim nestankom Skita, odnosno njihovim stapanjem s poljodjelskim stanovništvom, motivi njihove umjetnosti, posebice zoomorfni, stapali su se u lokalnu kulturu i imali odjeka sve do kulture Kijevske Rusi.

Sarmati, koji su u ukrajinske stepe došli nakon Skita, kao i drugi deseci naroda koji su se kotrljali južnoukrajinskim stepama povijesnom *trasom suncaidući* prema zapadu u potrazi za boljim prostorom življenja, te tako stigli sve do Jadrana, također su ostavili monumentalne grobnice pridonoseći tako razvoju *kulture kurgana*, kojom je obilježena ukrajinska stepa.

Ako je stepa pripadala nomadima-stočarima, Krim grčkim kolonistima, u šumsko-stepskim predjelima srednjega Podnjeprovlja nastaje kultura poznata kao *zarubinecka* (prema arheološkim nalascima kraj Kijeva), koja se smatra prethodnicom *slavenske kulture* (sredina 3. st. prije Krista do 1-2. st.). Slavenska plemena nastaju u složenom procesu međuetničke integracije slavenskih grupa s drugim etnokulturnim grupama, iranskom na jugoistoku, gdje nastaje slavensko-iranska

sinteza poznata kao Anti (iranski: oni koji su s kraja), slaventračka na jugozapadu Ukrajine (Sklavini), odnosno baltička na sjeveru (Venedi).

Stalna ugroženost od vanjskih upadanja kojima je stoljećima bio izložen prostor Ukrajine, poticala je na konsolidaciju, stvaranje plemenskih saveza te razvoj militantnoga svjetonazora, što vodi nastanku *vojne demokracije* kod Praslavena i ranih Slavena, i kultu ratobornosti, što potvrđuju i bizantski autori.

Srednjovjekovlje

Kijev, odnosno pleme Poljana, postaje središte plemenske konsolidacije u saveze s kneževima na čelu (5-8. stoljeće), što vodi k nastanku prve državne formacije na prostoru srednjovjekovne Ukrajine, poznate kao Kijevska Rus' (kraj 9 — sredina 13. stoljeća). Njezin nastanak opet predočuje dinamiku migracijskih prožimanja: sjevernih (Varjazi s poznatoga trgovačkog puta Dnjeprom prema jugu sudjeluju u organiziranju državničke strukture) i jugoistočnih (snažan iranski segment u slavenskom etnosu, tradicijama, posebice mitologiji), ali temelj su bila slavenska ujedinjenja s dominacijom Kijeva kao središta Poljana. U prepletanju utjecaja Kijevska Rus' dinamično se širila, postala moćnom državom te ujedinjavala veliki multietnički teritorij, ali se njezina jezgra temeljila uglavnom na plemenima s Podnjeprovlja (rus'ka zemlja u užem značenju), sve ostalo bio je kraj, krajina, pokrajina. Tako su istodobno nazočna dva naziva — onaj elitni, koji se odnosio na društvenu elitu, dok je usporedno postojala prostrana zemlja, kraj, zemlja puka koji je naseljavao taj prostor.

Na čelu države bio je veliki knez, koji se osim na razvijenu socijalnu elitu naslanjao i na moćni vojni stalež (družinu), dok je duhovne obrede, posebice slavljenje solarnoga božanstva ratnika i kneza, izražavala utjecajna kasta žreca (volhvi). Ratna, poljodjelsko-stočarska tradicija imala je svoj duhovni izraz u ritualnosti, mnogobožачkoj po prirodi, koja je očigledno preuzimala elemente migracijskih kultura. Panteon velikoga kijevskoga kneza Volodimira prije službenog uvođenja kršćanstva

upućuje na slavensko-neslavensku prirodu staroukrajinskog poganstva koje se razvijalo u tijesnom povezivanju s drugim, iranskima među ostalima, tradicijama. Kao i staroiranska plemena, Slaveni pretkršćanske Ukrajine njegovali su kult Sunca, posebice nebeske vatre. Svetišta su bila šume i gajevi. Jedno od vrhovnih božanstava bio je gromovnik Perun, pokrovitelj družine, ali i Hors, Stribog, Simargl, bog stoke Volos te drugi, etimologija kojih uza svu diskutabilnost upućuje upravo na slavensko-neslavenska prožimanja, kojima su obilježeni procesi slavenske, odnosno ukrajinske etnogeneze.

Službeno uvođenje *kršćanstva* 988, premda je kršćanstvo na ukrajinskim prostorima poznato i prije, došlo je *iz Bizanta*, što je trajno obilježilo dalji razvoj ukrajinske srednjovjekovne kulture građene na bizantskim tradicijama, odnosno stvaranju vlastite kulture što je i priličilo tako moćnoj državi s kojom su različite veze uspostavljali tadašnji europski vladari. Originalnost tradicije posvjedočuje najznačajniji pravni dokument *Rus'ka pravda* (11-12. st.), koji sintetizira pravne norme još od ranog srednjovjekovlja. Uz opiranje u pučkim slojevima Crkva je imala sve veći utjecaj pa je uz kneževsku elitu postala glavno središte razvoja kulture, a centar je bio Kijevo-pečerski samostan (lavra). Upravo ondje su nastala najznačajnija književna djela ukrajinskog srednjovjekovlja. Ondje se formirao i književni jezik, koji je nastao na kijevskoj narodnoj bazi, odakle se širio sve do sjevernoslavenskih centara kao što su Novgorod i Pskov.

Međutim, uključivanjem u bizantsku tradiciju te pod utjecajima s Balkana (takozvani prvi južnoslavenski utjecaj) književnost je prelazila na sakralni staroslavenski jezik. Postupno on je dobio svoju ukrajinsku redakciju na kojoj će se razvijati književnost. Na kijevskom koine pisan je najstariji kijevski svod nastao 1039. i koji je ušao u *Povijest vremešnih let* (1116-1118), stvoren u Kijevu. Jedno od najznačajnijih književnih djela kraja 12. stoljeća, epski spjev *Slovo o pohodu Igorovu*, stvoreno je na kijevskom koine.

S ukrajinskim prostorom, sjevernim Pricnomorjem, vezan je i problem nastanka, odnosno ekspliciranja *glagoljice* koju su tamo, kako se pretpostavlja, pronosili jahački nomadi s kavkaskih prostora, što je imalo odjeka u pismenim tragovima Krima. Poznati kao »čerti i rezi«, ti tragovi bi mogli biti nekom formom

pisma antskih Slavena iz slavensko-iranskog razdoblja kulture Ukrajine. Međutim, s kristijanizacijom kulture ćirilčno je pismo potisnulo te začetke predćirilčnoga pisma. Kultura knjige imala je dinamičan razvoj i visoku razinu, a primjerom je *Ostromirovo evanđelje* (1056-1057), remek-djelo rukopisne umjetnosti.

Pisana književnost pruža svjedočanstvo i o bogatoj usmenoj tradiciji, koja je uz raznolikost žanrova obilježena i razvijenom epskom tradicijom što se vjerojatno razvijala na dvorovima kneževa te veličala ratne uspjehe družine i njihove junake.

Razvoj knjige potaknuo je razvoj prosvjete, školovanje elitnih slojeva te nastanak bogatih knjižnica. Te forme kulture razvijale su se uglavnom na dvorovima kneževa i u samostanima, koji svjedoče i o dinamičnom razvoju monumentalne crkvene arhitekture. Očuvani spomenici, katedrala u Černjigovu te Sveta Sofija i Kijevo-pečerski samostan u Kijevu i drugi, svjedoče i o razvoju zidnog slikarstva, rezbarstva, a upućuju i na tradiciju glazbene umjetnosti, plesa te drugih formi dvorske kulture.

Premda nije bila imperij u klasičnom smislu, starokijevska država bila je najveća u Europi te se stalno suočavala s problemom unutarnje i vanjske ugroženosti. Sve to vodilo je slabljenju Kijeva te naposljetku propasti pod udarom još jednoga migracijskog vala, ovoga puta turkijskih nomada. S istočnih stepa išao je veliki ratni val Tatara, koji su 1240. srušili Kijev kao središte nekoć moćne države. Ukrajinska srednjovjekovna državnost održala se na zapadu u formi Galičko-Volinske Kneževine s centrom u Lavovu, ali je i ona konačno pala pod naletima Tatara. Obezglavljena država, bez ratne i vojne elite, sve više se suočavala i s agresijama iz zapadnog smjera koji će postupno postati odlučan u daljem razvoju ukrajinske povijesne i kulturne sudbine.

Padom kijevskoruske države ukrajinski narod više nije bio svoj na svome a zemlja je postala objekt nasrtaja osvajača, što će biti glavna odlika dalje ukrajinske povijesti. U tom kontekstu kultura će nastajati i razvijati se u uvjetima borbe za nacionalni opstanak. Međutim, bez obzira na teške uvjete, ona će se i dalje razvijati kao snažan čimbenik nacionalne svijesti te će nastupati u funkciji davatelja prema drugim kulturama, što potvrđuje već prvo razdoblje nakon propasti srednjovjekovne državnosti, ono

ukrajinsko-litavsko (14-16. stoljeće). Ta svojevrsna litavsko-bjelorusko-ukrajinska federacija presječena je poljskom ekspanzijom. Poljska se postupno pretvara u jaku slavensku državu koja se širi prema istoku te u oslabljenoj Kijevskoj Rusi vidi mogućnost rasta svoje teritorijalne moći. Lublinskom unijom 1569. Poljska se povezala s Litvom te otpočela invaziju na Ukrajinu. Odsada će zapadni smjer biti glavna determinanta u razvoju ukrajinske kulture, ali to neće biti harmonično komuniciranje s Europom, već ogorčena obrana od agresije izražene u poljskom katoličanstvu, korištenom kršćanskome moralu unatoč kao razlogom za invaziju na susjedni narod koji je bio istočne vjere.

Ukrajinski barok

Pod paskom osporavanja shizme, kako se nazivala istočna crkva, Poljska se usmjeravala prema Ukrajini s ciljem osvajanja njenih prostora. Međutim, upravo pod tim pritiskom u Ukrajini se pojavljuje niz fenomena socijalne, političke, duhovne prirode koji se odražavaju u dinamičnom razvoju kulture. Razvija se kozaštvo kao društveni stalež slobodnih ljudi koji ne žele biti ovisni o vladaru. Slične su društvene strukture postojale i kod drugih naroda, ali upravo u Ukrajini taj stalež je od 16. do 18. stoljeća prerastao u snažnu, militantnu strukturu te je postao simboličkom figurom u nacionalnoj svijesti Ukrajinaca. Sa snagom ukrajinskih kozaka morale su računati tadašnje velesile kao Osmansko Carstvo, Poljska i Moskovska Država (Rusija). Uz obranu slobode kozaci su nastupali kao vatreni branitelji kršćanstva od Tatara i Osmanlija, odnosno pravoslavlja od Poljske, te su znatno podupirali i razvijali različite oblike kulture. Tako je nastao kozački barok. Upravo u to doba snažan uspon doživio je ukrajinski epski spjev poznat kao *duma*, koji zapravo nastavlja tradiciju srednjovjekovnog usmenog epa, kao što je i sama pojava kozačkih udruga očigledno nastavljala prijašnju tradiciju vojnih udruga poznatu širom Ukrajine iz predslavenskoga i ranoslavenskoga, starokijevskoga doba.

U tim uvjetima u zapadnoukrajinskoj sredini, ponajviše izvrgnutoj poljskim pritiscima, nastaje ideja o uspostavi *crkvene unije* s

Rimom uz očuvanje istočnog obreda. Da se takva ideja ostvarila u potpunosti, zapadna bi se vjera proširila sve do istočnoukrajinskih prostora a poljska bi agresija izgubila svoje opravdanje. To je bio izraz ukrajinskog zapadnjaštva i značio je ozbiljnu ponudu formiranja europske kršćanske unije. Međutim, što zbog nedovoljne aktivnosti Rima, neobuzdanosti poljskih magnata, konzervativizma istočnog dijela ukrajinskog stanovništva i crkve, posebice kozaštva, ta ideja nije zaživjela u potpunosti. Ali ona je dovela do nastanka 1596. Ukrajinske grkokatoličke, odnosno unijatske crkve, koja je otada snosila duboku tragičnost svog postojanja zbog neprestanih nasrtaja moskovske ortodoksije, poljskog radikalizma i ukrajinskog istočnjaštva. Sve to je dovelo do tragičnog rascjepa u ukrajinskoj crkvi. Međutim, taj je proces, uza svu dramatičnost, doveo do nastanka nove značajne pojave, koja je imala ne samo nacionalni nego i općeeuropski značaj — ukrajinskog baroka.

Barok je produkt katoličanstva, a ortodoksne su istočne kulture odbacivale sve forme komuniciranja sa zapadnim katoličanstvom. Ukrajina je jedina zemlja od svih tadašnjih kultura pravoslavnoga kruga (osim Bjelarusije, koja se tada razvijala u tijesnoj povezanosti s ukrajinskim kulturnom procesom) koja je neposredno komunicirala sa zapadnom, katoličkom kulturom. Ponajprije se to odrazilo u unijatstvu, koje je imalo slobodan pristup zapadnim izvorima a onda i onima iz pravoslavne tradicije, koja u Ukrajini za razliku od drugih pravoslavnih nije bila toliko rigorozna.

U težnji obrane nacionalnog identiteta predstavnici ukrajinske duhovne sfere slobodno su odlazili u zapadne centre, odakle su stečena znanja prenosili na domaće ognjište duhovnosti stvarajući tako nacionalnu kulturu kao dostojnog partnera zapadnoj kulturi.

Ukrajinski barok u svim svojim formama 17. stoljeća nastajao je kao izraz ukrajinskog rodoljublja, europeizma, nacionalne svijesti, tragične i proturječne sudbine čovjeka baroknoga doba na cijelome tadašnjem europskom prostoru. Uz to ukrajinski barokni čovjek, posebice u duhovnoj sferi, bio je ispunjen osjećajem neophodnosti duhovnoga konsolidiranja, što se izrazilo

u *baroknom slavizmu*, predstavnici kojega su nosili svoje »duhovne darove« u druge sredine. To se izražavalo i u otvorenosti prema rimokatoličkoj kulturi a i prema pravoslavnoj, ponajprije moskovskoj sredini. Ukrajinci u 17. stoljeću vjeruju u Moskovsku Državu kao moguć oslonac slavenstva suočena s nasrtajima i ugroženosti od neslavenskih osvajača. Upravo zato čovjek ukrajinskog baroka ide prema Moskvi te tamo prenosi svoje spoznaje uza sav njihov otpor, sumnje i nepovjerenje prema latinskome Zapadu, odnosno latinstvujućim Kijevljanima, kako su nazivali ukrajinske ljude.

Osnovna su duhovna središta, osim već spomenutih bratstava, bila u Kijevu, Lavovu, Černjigovu i drugim gradovima. Kijevska akademija, koju je 1632. prema zapadnim uzorima osnovao mitropolit Petro Mogila, prema kojem je dobila ime Kijevsko-mogilanska, odgajala je naraštaje pisaca, teologa, koji su predstavljali ukrajinski književni barok. Glavni književni žanr bila je polemička literatura, koja je dala niz istaknutih predstavnika. Pjesništvo se stvaralo na načelima barokne poetike europskih uzora, dok je rima u odnosu na prijašnju književnost srednjega vijeka bila udomaćena te je predstavljena mnogobrojnim pjesnicima. Posebice se razvijala historiografija kao i druge nove forme književnosti nastale u baroku. Jezik je bio sakralni, slavenoruski, odnosno jezik knjiški ali s postupnim približavanjem ukrajinskome pučkom jeziku. Dinamično se razvijala filologija, leksikografija. Znanstvene osnove jezika stvorio je Meletij Smotrickij, čija je *Gramatika slavenska...* (1619) tijekom dva stoljeća bila temeljni kamen za tadašnju spoznaju o »slavenskom« jeziku od Kijeva do Rima i dalje do tek nastaloga Peterburga. Tiskare u Kijevu, Lavovu te drugim središtima izdavale su barokno oformljenu knjigu koja je bila poznata širom Europe. Upravo tada je nastao i razvijao se ukrajinski teatar.

Umjetnost se temeljila na novim tradicijama, koje su iz zapadnih sredina donosili ukrajinski majstori, razvijajući prije nepoznata barokna načela. I arhitektura je poprimala barokne forme, ali umjereno, što je cjelovita crta ukrajinskog baroka. Potvrda kulture Kijevske Rusi kao temelja nacionalne kulture vidljiva je i u barokiziranim hramovima iz srednjega vijeka, što među mnogim uzorima osobito dobro prezentira ansambl Svete Sofije u Kijevu,

koji je na bizantsku osnovu primio nove barokne forme. Unijatski su hramovi unosili na ukrajinski prostor sakralnu skulpturu, dok su se u pravoslavnim hramovima stvarali veličanstveni barokni ikonostasi s baroknim slikarstvom. Nova pojava bilo je portretno slikarstvo. Glazba se razvijala u okvirima crkvenoga spjeva poznatog kao kijevski partesni spjev. Barok je bio sveprisutan širom Ukrajine, odrazio se na folklornoj umjetnosti, u narodnoj ornamentalistici, a poznate su i forme kao kozački, onda pučki barok, posebice u sakralnoj arhitekturi, slikarstvu. Duma kao epska pjesma također je poprimala određene utjecaje barokne stilistike zbog povezanosti spudeja, školjara s pučkom tradicijom. Građanske udruge poznate kao *bratstva* širile su znanja u širokim slojevima pa su se inozemni putopisci čudili da je »u zemlji kozaka« školstvo toliko razvijeno da svi znaju pisati i čitati. Zajedno s unijatskim, pravoslavni je barok varijanta europskoga baroka kroz koji je Ukrajina prezentirala svoju integriranost u zapadni kulturni krug uza svu dramatičnost tih veza, obilježenih snažnim sukobljavanjem.

Međutim, taj proces barokiziranja Ukrajine nastao u dijalogu sa zapadnom Europom upravo u 17. st. doživio je novo usmjerenje u suprotnome, sjevernoistočnom smjeru, prema Moskovskoj Državi, koja otad postupno preuzima ulogu glavnog čimbenika u daljem razvoju ukrajinske povijesti i kulture. Jedan od ozbiljnih problema ukrajinskog društva bilo je shvaćanje povijesnog identiteta Ukrajine.

Nakon teških, iscrpljujućih ratova s Poljskom i tatarskih prodora Ukrajina je tražila oslonac na religijski srodna partnera te je pretpostavljala da bi takav mogao biti moskovski car. Usmjerenje hetmana Bogdana Hmeljnickoga na Moskvu bilo je ne samo izraz geopolitičkoga promašaja već i potvrda toga da etnos još nije doživljavao sebe kao samodovoljna. Došlo je do tragičnoga rascjepa na prozapadnu, odnosno proistočnu orijentaciju u svim slojevima, što će pratiti ukrajinsko društvo u idućim stoljećima. Nakon Bogdana Hmeljnickoga, koji nije uspio svoje vojne uspjehe u ratu s Poljskom pretvoriti u državnost te je potporu potražio 1654. u savezu s carem Moskovske Države, sljedeći su hetmani težili osloboditi se od tih stega. Susjedna Moskovska Država koristila se rascjepom podupirući promoskovske snage i

kažnjavajući njihove protivnike kao separatiste, odnosno »izdajice«. Simbol toga može biti takozvana Čorna rada (Crno savjetovanje 1663), kada su kozaci donjih staleža uz potporu moskovskoga cara donijeli odluku o promoskovskoj politici. Time je otpočelo razdoblje poznato kao *Rujina* te je postalo simbol Ukrajine koja je gubila sve oblike državne samostalnosti. Usprkos tomu nisu se gasili pokušaji preobraćenja Ukrajine prema Zapadu, što osobito prezentira hetman Ivan Mazepa, poznati mentor ukrajinskog baroka. Na njegov poticaj razvijao se takozvani mazepinski barok, koji je u arhitekturi, književnosti i slikarstvu već imao crte visokog baroka.

Međutim, bez obzira na gubitak svih formi državnosti (1775. ruska je vojska pod vodstvom generala Tekelije, rusificiranoga srpskog doseljenika, prevarom izmamila kozačko vodstvo te je ono odlukom ruske carice Katarine II. bilo likvidirano; što prije nije pošlo za rukom ni turskim, ni poljskim, ni tatarskim osvajačima, sudio je ruski carizam) te pritiske, ukrajinska kultura i dalje je tijekom 18. stoljeća pulsirala kao živ organizam, nastavljajući izražavati svoje utjecaje. Barok je i nadalje dominirao, no pomalo i prerastao u prosvjetiteljski izražaj, čiju je originalnost i slobodarski duh izražavala i takva osebujna figura poput lutajućeg filozofa Grigorija Skovorode.

Budući da je ostala izolirana od zapadnih utjecaja nakon što je Poljska kao posrednik propala u raspodjeli između tadašnjih imperija, ukrajinska se kulturna elita okrenula prema Peterburgu, gdje je niz istaknutih predstavnika ukrajinske kulture sudjelovao tijekom 18. stoljeća u daljem razvoju baroka na tlu ruske države. Cijeli niz istaknutih pisaca, arhitekata, kompozitora, teologa te drugih intelektualaca ukrajinskog podrijetla stapao se u ruskoj sredini, gdje su dalje bili svojatani kao ruski, premda su mnogi od njih naglašavali svoje ukrajinske korijene. Mnogi su i dalje čuvali izvorno ime *rus'ki* narod, nadovezujući se na staro ime iz srednjega vijeka što prezentira anonimno izdanje *Povijest Rusa*, nastalo potkraj 18. stoljeća, u kojem autor polemički upućuje carski Peterburg na Ukrajince kao samostalan narod s dubokom povijesnom tradicijom od Kijevske Rusi do doba Mazepe.

19. stoljeće: neslomljivost nacije

Ukrajinska kulturna baština tijekom 19. stoljeća razvijala se u okvirima dvaju imperija: ruskog i austro-ugarskog. Imperijalna politika svuda je slična: nacionalni pritisci, asimiliranje i slično. Podređene kulture moraju u takvim uvjetima pokazati svoju narav, što je bila odlika i ukrajinske kulture, koja je uza sve nepovoljne uvjete demonstrirala svoju vitalnost. Ruski imperij kao jedan od najvećih u svijetu nije računao s drugim slavenskim kulturama pa tako ni s ukrajinskom, vidjevši u njoj samo nepotrebnu zapreku pa je zato tijekom cijeloga 19. stoljeća ukrajinski jezik nemilosrdno zabranjivao posebnim ukazima carske birokracije.

Početak 19. stoljeća javila se i dvojba izbora književnog jezika: prethodna barokna tradicija temeljila se na rus'ko-slavenskom jeziku, koji više nije bio privlačan, pučki ukrajinski jezik osim folklornih formi još nije imao svog izražaja u lijepoj književnosti te se doživljavao kao narodnjačka forma podobna samo za grotesknu literaturu. Ona prava, visoka književnost mogla je nastati, kako se smatralo, samo na ruskom pa su se mnogi ukrajinski intelektualci utapali u rusku sredinu. Alternativa, obraćanje narodu i njegovu jeziku, stvaranje nacionalne kulture, kao da još nije bila privlačna. Opet se javio tipični ukrajinski problem odnosa između elite i običnoga puka u traganju za nacionalnim identitetom. Ukrajinska elita, uglavnom sitno plemstvo, većinom se odricala nacionalnih korijena, napuštala domovinu, izbjegavala nacionalni jezik te se utapala u rusku jezičnu kulturu, što simbolizira pisac svjetske slave i ukrajinskoga podrijetla Nikolaj Gogolj. Pojavljuje se društveni sloj poznat kao »malorosijstvo«, konformistička struktura koja svjesno poriče ukrajinsku nacionalnu kulturu. Razvija se ukrajinofobija, posebice po gradovima, koja ima i agresivne forme poznate kao »crno stotinstvo«, što će postati svojevrsnom etičkom i moralnom normom određenih predstavnika ruskogovorećega stanovništva Ukrajine.

Ipak, nacionalno je plemstvo u Ukrajini sve do 1940-ih godina tragalo za različitim formama izražaja nacionalne kulture, u čemu

su se isticala tri glavna intelektualna centra, Harkov na istoku, Kijev u središtu te Lavov na zapadu Ukrajine.

Put prema nacionalnome jeziku i stvaranju nacionalne književne kulture otkrio je predstavnik puka, genijalni pjesnik Taras Ševčenko (1814-1861). Pojava Ševčenka bila je spas i revolucija u ukrajinskom društvu. Pisac je iskazao snažne sadržajne, stilske i stvaralačke mogućnosti književnosti na jeziku ukrajinskog naroda. Kao da je poslan da bude prorok, prerekao je pad ruskog imperija, što je izazvalo zaprepaštenje kod samoga cara pa je Ševčenko prošao pravu golgotu u svojem kratkom životu ispunjenom patnjom i nacionalnim prkosom. Takvu razinu disidentstva kakvu je demonstrirao u zlatno doba ruskog imperija taj ukrajinski poet, nitko prije njega i u njegovo doba nije izrazio. On je otvorio vrata nacionalnom dostojanstvu, probudio je nacionalnu svijest pa je ukrajinska kultura tijekom 19. stoljeća uza sve represije ipak težila jačanju nacionalnoga karaktera. Ukrajinski nacionalizam postao je konkretnom pojavom s kojom je ruski, austrijski ili drugi carizam morao računati.

U drugoj polovici 19. stoljeća, suprotno ukrajnofobiji širi se i *ukrajnofilstvo* kao osjećaj ukrajinske nacionalne inteligencije. Usprkos zabranama razvija se nacionalna historiografija, etnologija, jezikoslovlje. Pojavljuje se narodnjaštvo, formiraju se udruge (gromade) — sve u svrhu obrane od velikodržavnoga šovinizma. Sve to izaziva reakciju carske administracije, koja je nakon poznatog »Ukaza Valujeva« (prema predstojniku imperijalne žandarmerije koji je 1863. odlučio da ukrajinskoga jeziku »nije bilo, nema i neće biti«) 1876. izdala i takozvani Emski ukaz, koji je u potpunosti zabranjivao publiciranje ukrajinskih knjiga, korištenje ukrajinskog jezika u kazalištu pa čak izvođenje narodnih pjesama na ukrajinskom. Intelektualac Myhajlo Dragomanov 1870-ih godina postavlja osnove ukrajinskog nacionalizma, ali je prisiljen emigrirati zbog represije.

Bez obzira na progon ukrajinska je književnost opstala te je u realističkim formama prikazivala ukrajinsko seosko društvo kao izvor nacionalne svijesti naspram rusificiranoga grada.

Postupno izlazeći iz okvira folklornosti, ukrajinski nacionalno-kulturni pokret potkraj 19. stoljeća opet demonstrira svoju

neuništivost i pripadnost europskome krugu. Glavnu ulogu u prozapadnoj orijentaciji ukrajinske kulturne svijesti opet su imali predstavnici zapadne Ukrajine, ponajprije iz Galicije. Ako je u ruskom imperiju sve ukrajinsko rigorozno zabranjivano, Ukrajinci u austrijskoj Galiciji su ipak imali povoljnije uvjete, Lavov se zasluženno nazivao Pijemontom ukrajinske kulture. Ondje su plodno funkcionirale znanstvene udruge, postojali mediji, tiskale se knjige. Posebice je poznata udruga Prosvita ujedinjavala intelektualce Galicije i Bukovine u dinamičnim pothvatima. Pripadnost zapadnoeuropskome krugu, uza sve probleme s habsburškom administracijom, bila je povoljnija za razvoj nacionalne kulture nego čamljenje pod despotizmom ruskoga samodržavlja. Međutim, i u okvirima Austro-Ugarske u intelektualnoj je sredini postojao rascjep između nacionalno angažiranih ukrajnofila i takozvanih moskvofila. Ipak, povezanost s centrima europske kulture kao što su Beč i Rim utjecala je na nastanak ukrajinske moderne kulture.

Iznimno značenje u nacionalnoj konsolidaciji zapadnih Ukrajinaca imao je Ivan Franko (1856-1916). Kao pisac, znanstvenik i društveni djelatnik on se pojavio 1870-ih godina i postao figurom srodnom Tarasu Ševčenku, ideje kojega je razvijao u Galiciji, ustvrđujući misao o zajedništvu Ukrajine kao velike slavenske nacije dostojne ravnopravnog statusa s drugim narodima u Europi. Nastupajući prema opažanju jednog američkog ukrajnista kao »skulptor moderne ukrajinske nacije«, Franko je snažno utjecao na razvoj ukrajinske književnosti, jačanje nacionalnoga preporoda širom zapadne Ukrajine te njene povezanosti s istočnom.

Istaknutu ulogu imalo je znanstveno društvo »Taras Ševčenko« u Lavovu, kao neka vrsta Matice ukrajinske. Još jedna značajna figura koja se pojavila u toj regiji te odigrala snažnu povijesnu ulogu u Ukrajini bio je veliki znanstvenik i političar Myhajlo Gruševs'kyj (1866-1934). Kao povjesničar, književni kritičar i političar on je objavio monumentalnu povijest Ukrajine u 10 svezaka, znanstveno argumentirao ukrajinsku nacionalnu ideju kao kontinuitet u genezi od pretkršćanstva te je obrazložio naziv zemlje kao Ukrajina-Rus'. Njegov opus i ime najstrože je zabranjivala ruska cenzura carističkoga i sovjetskoga režima, ali

je ipak odigrao neprocjenjivu ulogu u razvoju ukrajinske nacionalne svijesti.

Potkraj stoljeća doživljava buran razvoj ukrajinski teatar, uz pojavu cijele plejade dramatičara i glumaca. Budući da je ruska cenzura zabranjivala objavljivati prijevode na ukrajinski stranih autora ili postavljati djela iz modernoga života, a usmjereno dopuštala samo djela koja su prikazivala seljački život, što bi moralo prezentirati nacionalni profil ukrajinskog etnosa kao prostačkog, ukrajinski dramski umjetnici uspjeli su seoskom tematikom i ukrajinskim jezikom stvoriti poetski lik vlastitoga naroda. Posebno značenje u razvoju glazbe imalo je stvaralaštvo skladatelja Mykole Lysenka (1842-1912), koji je postao tvorcem nacionalne klasične glazbene umjetnosti, nacionalne opere.

U arhitekturi se širio utjecaj bečke neorenesanse, u stilu koje su izgrađeni mnogi građevinski ansambli ukrajinskih gradova. U istom stilu prema bečkim uzorima stvorene su zgrade opera u Kijevu, Odesi, Lavovu, dok se razvoj kapitalizma uobličavao u građevinskim ansamblima tadašnjih europskih stilova.

Kao protuteža širom Ukrajine, a i drugdje u okvirima ruskoga imperija, u središtima neruskih naroda nastajale su građevine u pseudobizantskome — ruskome stilu koje su imale ideološki značaj, demonstrirajući moć imperija koji je ipak sve više pokazivao znake ostvarenja proročanstva Tarasa Ševčenka.

Slikarstvo se razvijalo u okvirima općeruske umjetnosti, ali je niz slikara, Ukrajinaca podrijetlom kao i onih koji su radili u Ukrajini nadahnuti njezinim podnebljem, stvorio visokoumjetnička platna na temu okoliša Ukrajine. Razvija se i izrazito nacionalno usmjerena ukrajinska tematika, koja odražava neslomljivi patriotizam.

Od moderne do ukrajinske avangarde

Bez obzira na progon, cenzuru, usmjeravanja prema etnografizmu, odnosno predočavanja lika nacije samo kroz pučku tradiciju, ukrajinska je kultura na prijelazu iz 19. u 20 stoljeće pratila europske trendove. Ukrajinska moderna pružila je svoje

varijante glavnih umjetničkih tokova Europe. To se izražavalo u književnosti, gdje je uz niz snažnih figura najmarkantnijom bila Lesja Ukrajinka (1871-1913). Svojim pjesništvom, posebice lirsko-epskim, dramskim stvaralaštvom, ta krhka žena prezentirala je europsku razinu ukrajinske književnosti, dok je na idejnoj razini stvorila djela usmjerena protiv ruskog carizma, zbog čega je žestoko proganjana i cenzurirana te je rano umrla. Proza moderne predočena je u djelima autora kao što su Myhajlo Kocjubyns'kyj, Ol'ga Kobyljans'ka, Volodymyr Vynnyčenko, posebice Vasylj Stefanyk te niz drugih koji su stvarali u duhu i stilu modernih europskih tendencija. Nove stilske težnje odrazile su se i u glazbenom stvaralaštvu, koje se dinamično razvijalo prateći europske tokove.

Sinteza zapadnih tendencija s nacionalnim osobinama posebice se izrazila u arhitekturi, gdje je nastao stil ukrajinske secesije, koji je formirao lik niza ukrajinskih gradova. U slikarstvu se postupno formirala umjetnost poznata kao ukrajinska avangarda, koju predstavlja niz markantnih autora, slikara, kipara, grafičara rodnom iz Ukrajine. Prenoseći u svoja djela nacionalne osobitosti Ukrajine, građene na načelima europskoga modernizma, umjetnici su stvarali djela svjetske vrijednosti. Ukrajinsku avangardu u slikarstvu predstavljaju svjetski renomirani majstori u glavnim smjerovima modernizma kao što su kubizam (Arhipenko, Burljuk, Ekster), kubofuturizam (Bogomazov), suprematizam (Malevič, Sobačko-Šostak), neoprimitivizam (Jermilov, Paljmov, Burljuk), ekspresionizam (Epstejn, Šekhtman, Paljmov), nadrealizam (Tišler), konstruktivizam (Tatlin, Ekster, Meller, Petrickij, Jermilov), »bojčukizam« (Bojčuk) te niz drugih autora kao Narbut, Kuljčicka, Kričevski, koji su izražavali svoju individualnost u umjetnosti.

Ukrajinska se avangarda izrazila i u pjesništvu, u drami i kinematografiji. Cijeli ukrajinski modernizam ponovno je svjedočio vitalnost nacije, njezinu pripadnost modernome europskome krugu, ali je 20. stoljeće donosilo nove događaje koji su se tragično odražavali na ukrajinskom društvu i na kulturnoj baštini Ukrajine.

Raspodijeljeni u dva imperija, Ukrajinci su se morali boriti na obje strane fronte u Prvom svjetskom ratu te ginuti zbog interesa tuđih država. Čim je stigla do Galicije, ruska je vojska uspostavila svoj tradicionalni antiukrajinski režim, zabranu jezika, tiska, škola; bila je progonjena Grkokatolička crkva, otpočeta je rusifikacija u prosvjeti i sl. Porazi u ratu i trulost sistema konačno su doveli do propasti carizma, što je u Kijevu dočekano kao šansa za oslobođenje. U formiranje nacionalne vlade uključili su se istaknuti intelektualci, pisci. Prvi predsjednik Ukrajinske Narodne Republike postao je 1918. ugledni povjesničar Myhajlo Gruševs'kyj, koji se odmah vratio iz ruskoga progonstva. Nova vlada u Ukrajini dobila je široku potporu u ukrajinskom društvu, što je svjedočilo o razini nacionalne svijesti. Međutim, ruski su boljševici iskoristili kaos nastao nakon propasti ruskog imperija te došli na vlast. Njihova su stajališta glede očuvanja imperija bila slična carističkome režimu, pa su otpočeli formiranje boljševičkog imperija ne dopuštajući drugim narodima njihovo nacionalno oslobođenje. Obećanja i prijevare uz nemilosrdnu represiju bili su glavni instrumentarij nacionalne politike Lenjina, što je Ukrajina osjetila ubrzo nakon dolaska boljševika na vlast. Budući da nisu imali politički oslonac neposredno u Ukrajini, boljševici su odmah nakon uspostave ukrajinske nacionalne vlade uputili prema Kijevu represivne snage koje su 1919. pretvorile Kijev u krvavu sječu. Izgleda ukrajinske neovisnosti otežavala je i njemačka intervencija a i druge vojne snage, ukupno pet armija na prostoru Ukrajine.

Međutim, bez obzira na teško političko stanje, Ukrajina u 1920-im i 1930-im godinama doživljava neviđenu dinamiku razvoja, otkrića i nadanja u kulturi, poznatu kao nacionalna renesansa. S vjerom u mogućnost ostvarenja nacionalno-kulturnoga preporoda te realiziranja ukrajinske neovisnosti, ukrajinski su politički lideri pokrenuli ukrajinizaciju u svim strukturama društva kao značajan dio općega procesa moderniziranja Ukrajine. Otpočela je izgradnja institucija koja je Ukrajinu stavila u ravnopravnu razinu s europskim državama. Utemeljena je Ukrajinska akademija znanosti, obnovljene su ustanove na čelu kojih su bili eminentni znanstvenici, osnovan Ukrajinski državni arhiv, niz drugih državnih ustanova. Ukrajinska autokefalna crkva trebala je

organizirati nacionalni duhovni život u otporu prema moskovskom komunističkom režimu. Vjerujući u revolucionarni preporod, mladi su ukrajinski pisci u modernim formama prezentirali mogućnosti ukrajinskog jezika. Ruski proletkult nije naišao na velik odziv u Ukrajini, formiraju se udruge pisaca (Plug, Gart) koje su u duhu vremena približavale kulturu pučkim slojevima. Osim prorevolucionarnih formiraju se izričito estetske udruge pisaca i slikara: simbolisti (Pavlo Tičina), futuristi (Myhajlj Semenko), neoklasici (Maksim Riljskij, Mykola Zerov) te drugi koji su vodili vatrene diskusije o pozivu umjetnosti te odnosu prema masama. U tim sudarima nastaje cijeli naraštaj pjesnika, prozaika i dramatičara koji su prezentirali europsku razinu ukrajinske kulture.

Orijentacija prema Europi doživljavala se kao neophodan uvjet nacionalnoga preporoda, što je snažno izrazio jedan od lidera ukrajinizacije, avangardni pisac Mykola Hvył'ovyj svojim pozivom »Proć od Moskve!« Uspješno se razvijao ukrajinski moderni teatar, koji je predvodio utemeljitelj novoga smjera u povijesti ukrajinske kazališne umjetnosti Les' Kurbas. Filmsku umjetnost prezentirao je talentirani Ukrajinac svjetske slave Oleksandr Dovženko. Moderna glazba bila je predočena nizom djela novih skladatelja.

Na solidnoj akademskoj razini razvijala se znanost, čemu je snažno pridonio autoritet prvog ukrajinskog predsjednika Myhajla Gruševs'koga, koji je bio na čelu katedre ukrajinske povijesti. Niz značajnih institucija, uglednih imena nastalo je u glavnim znanstvenim centrima Ukrajine — Kijevu, Lavovu, Harkovu i Odesi. Razvija se književna kritika i jezikoslovlje, uz fundamentalna akademska izdanja. U arhitekturi varirali su se stilovi tadašnjih europskih trendova od nastavljanja moderne u duhu ukrajinskoga neobaroka do impozantnih konstruktivističkih kompozicija. Slikarstvo, grafika, kiparstvo obogaćivali su se novim predstavnicima ukrajinske avangarde.

Svojevrsan preporod, premda u teškim političkim uvjetima, događao se i na ukrajinskom selu. Slobodarska svijest izražavala se u masovnom seljačkome ustanku 1918-1921. s legendarnim Nestorom Mahnom (Mihnenko) na čelu. Ukrajinsko seljaštvo

doživjelo je boljševizam kao negativnu pojavu, što potvrđuju mnogobrojna usmena svjedočanstva prikupljena širom Ukrajine na poziv Sveukrajinske etnografske komisije, budućeg Instituta za folklor Akademije znanosti Ukrajine. U zapisima je »Moskalj-boljševik« predočen kao sntikrist koji donosi zlo, ismijava se sovjetska vlast i posebice oblici komunizma na selu, gdje su boljševici seljacima oduzimali plodove proizvodnje pripremajući na taj način pomor glađu. Mahno je ponudio model društvene samouprave i slobodu gospodarske i društveno-političke djelatnosti. On je stvorio Revolucionarnu ustaničku armiju (mahnovci), koja je vješto, u duhu ukrajinskoga kozaštva, poduzimala oružane akcije protiv sovjetskih vlasti (državne, političke, vojne strukture okupacijskih vlasti u Ukrajini, što ruske svih političkih boja, što austrougarske). Mahnova vojska je podsjetila na slobodarske navike ukrajinskog puka, ali u uvjetima jačanja boljševizma koji je toga Ukrajinca proglasio »banditom«, Mahno je doživio slom. Osuđen u Rusiji, uspio je emigrirati, ali je 1934. njegov život presječen u Parizu, a njegovo ime sovjetska propaganda izvrgla ismijavanju i zaboravu te je stavljeno u red drugih predstavnika ukrajinske nacionalne ideje (Vigovskij, Mazepa, Gruševs'kyj i dr.) proglašanih »nacionalistima«.

Veliki teror

Ruski boljševizam nije oslobodio rusko društvo od glavne mentalne crte — neprihvatanja drugih naroda kao ravnopravnih i težnje prema diktaturi; tražio je podređenost svih nacija bivše carističke Rusije upravo ruskom boljševičkom modelu koji je samo deklarirao ravnopravnost a u biti težio još većem totalitarizmu. Dinamično ukrajiniziranje Ukrajine kao moguće snažne europske države nije odgovaralo viziji totalitarnog režima. Nakon dinamičnog preporoda tijekom 1920-ih godina, Ukrajina je u 1930-im i 1940-im godinama doživjela dvije razorne intervencije od dvaju totalitarnih režima — nacističke Njemačke i sovjetske Rusije, koji su bili nepomirljivi protivnici, ali srodni u totalitarizmu i u stavu prema Ukrajini.

Nakon Lenjina njegove ideje i metode s još većom žestinom nastavio je Staljin. Nakon kratkotrajne slobode popraćene dinamičnim uzletom nacionalne kulture, uslijedile su s početka 1930-ih godina represije. Pomnivo isplanirana, usmjerena na likvidiranje svih vitalnih centara Ukrajine kao države, naroda, kulture, ta je operacija svojom izvedbom, posljedicama, masovnošću značila etnocid neviđena opsega. Metodično su se uništavala ne samo sva dostignuća ukrajinskog preporoda već i povijesni korijeni, etnička baza nacije u svim strukturama društva. Teror je bio provodjen posvuda u društvu. Ostvarivao se plan istrebljenja seljaštva »kao klase« svjesno poticanom glađu na selu 1932-33, kada je umrlo između 7 i 10 milijuna seljaka. Preostalo seosko stanovništvo deportirano je u Sibir, Kazahstan i drugdje, a u Ukrajinu je kolonizirano rusko stanovništvo s namjerom da se formira radnička klasa kao politički oslonac ruske ideologije. Preživjele seoske mase podvrgnute su nasilnom ujedinjenju u kolhoze. U gradovima su organizirani sudski procesi protiv intelektualaca. Sveukrajinska Akademija znanosti podvrgnuta je čistkama, progonstvima; akademici, znanstvenici su uhićeni, isključeni iz znanosti, likvidirani. Pod paskom borbe s Crkvom planski su uništeni spomenici ukrajinskoga srednjega vijeka i baroka koji bi upućivali na povijesno pravo Ukrajinca na kulturu Kijevske Rusi. Lansirana je propagandna »teorija« o ukrajinskim srednjem vijeku kao »kolijevci triju bratskih naroda«. Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva je likvidirana, kler deportiran u logore, crkve uništene, riznice opljačkane. Ukrajinizacija je stopirana te je zamijenjena rusifikacijom u svim strukturama, posebice u vojsci, administraciji, crkvi, znanosti, nastavi. Posebne su represije bile usmjerene na pisce i umjetnike svih struka, čija je sudbina dobila naziv »Strijeljana renesansa«. Nakon masovnih čistki, od 1933. novi val represija usmjeren je prema političkim strukturama s namjerom iskorjenjivanja čak i ukrajinskih komunista.

Socrealizam

Posljedice intervencije bile su pogubne za kulturnu baštinu jer su bile osakaćene dvije društvene grane ukrajinske nacionalne

kulture — intelektualna u gradu i seoska. Grad je s proletariziranjem i rusificiranjem postao nezaustavljiv motor dalje denacionalizacije stanovništva.

Ukrajinska kultura bila je usmjerena prema rusko-sovjetskoj normi, odnosno socijalističkom realizmu, koji bi u nacionalnim sredinama mogao biti nacionalni prema formi (folklorizam) i socijalistički prema sadržaju (u duhu kremaljske ideologije). Ukrajinski intelektualci, političari koji nisu bili podvrgnuti represijama u logorima (stotine), počinili samoubojstvo (Mykola Hvył'ovyj, Mykola Skripnik), umrli u sumnjivim okolnostima (Myhajlo Gruševs'kyj), istrijebljeni u emigraciji (Simon Petljura, Nestor Mahno) ili deportirani u Moskvu (Oleksandr Dovženko), morali su prezentirati uspjeh socrealističke ideologije u kulturi koja je u svojim dogmatskim formama egzistirala 1933-1950, a u određenim varijacijama i nadalje.

Primjeri konformiranja u književnosti su pisci koji su se morali odreći prijašnjih uvjerenja te se pretvoriti u pisce socrealističkih normi. Cijeli niz talentiranih pisaca predstavljao je tragičnu sudbinu umjetnika utisnutih u dogmatski korzet ideologije što se širio na sve oblike života. Umjetnost je izražavala ideološku dogmu, odričući se bilo kojih formi modernizma. Komuniciranje sa zapadnim kulturnim tokovima radikalno je prekinuto, cijela ukrajinska kultura opet se usmjeravala prema ideologiji smišljenoj u Moskvi, koja je pod paskom »proleterskog internacionalizma« u biti bila varijanta tradicionalnoga velikodržavnoga hegemonizma. Nakon takva terora Ukrajina se pretvara u poligon izgradnje industrijsko-kolhozne zone s iskorištavanjem svih duhovnih, intelektualnih potencijala ukrajinskog puka za jačanje ideologije. Ruski jezik uvodi se kao državni, a rusificiranju pridonosi doseljavanje ruskogovorećega stanovništva u istočne i južne regije, odnosno deportiranje ukrajinskoga stanovništva u Sibir.

Zapadnoukrajinske zemlje, najprije Galicija, a djelomično i Bukovina, između dvaju ratova preuzele su ulogu očuvanja ukrajinske nacionalne kulture, ali se i tu ukrajinska ideja suočavala s diskriminacijom, ponajprije od Poljske, koja je nastavljala politiku konfrontiranja s Ukrajincima. Ipak, stanje ukrajinske kulture posebice od 1926. bilo je bolje nego pod

sovjetskim režimom, ponajprije zahvaljujući Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi s mitropolitom Andrejem Šeptickijem, dok se politički život razvijao u okvirima nacionalno angažiranih organizacija. Slične tendencije imao je život Ukrajinaca u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, gdje su vlasti vodile politiku odnarođivanja, rascjepa (na Ukrajince i Rusine), što je izazivalo jačanje ukrajinskog nacionalizma, koji nije bio moguć u Ukrajini pod Sovjetima. Sovjetski upad u zapadnoukrajinske regije uoči Drugoga svjetskoga rata doveo je do ponavljanja represija i antiukrajinske politike.

Novi udarac, ne manje žestok i razoran, Ukrajina doživljava 1940, kada je zbog slabosti i promašaja sovjetskoga režima zemlja nespremna dočekala nacističku invaziju pa je Ukrajina već na početku intervencije u potpunosti okupirana kao značajan izvor hrane i radne snage. Prema nacističkoj doktrini Ukrajinci su kao Slaveni doživjeli čak i žešći teror od prethodnoga, što je još jednom potvrdilo srodnost diktatura. Međutim, bez obzira na teška razaranja otpor okupatorima pobudio je snažno domoljublje u ukrajinskom društvu. Literatura je prožeta jakom idejom otpora fašizmu, oslobođenja zemlje od okupatora. Jedan od primjera je pjesma Volodymyra Sosjura *Volite Ukrajinu*, koja je izražavala ideje nacionalnoga patriotizma, nemoguće u doba Staljinova terora. Ukrajinski je narod pružio značajan prinos slomu njemačkoga nacizma u Europi.

Ali nakon oslobođenja od okupacije došlo je do povratka sovjetske vlasti, koja je bez poštode iskorjenjivala sve oblike nacionalne svijesti. Autor pjesme *Volite Ukrajinu* podvrgnut je represijama. U suprot nacionalnome patriotizmu otpočeta je propaganda slavlja ruskoga čimbenika kao odlučujućeg u pobjedi nad njemačkim fašizmom. Nakon teških gubitaka od njemačke okupacije (8 milijuna stanovnika je poginulo, 2,3 milijuna deportirano) uslijedile su nove antiukrajinske akcije od Sovjeta koje su ponavljale one iz 1930-ih, glad 1947-1948, čistke u kulturi. Sve strukture ukrajinskoga građanskoga društva formirana u uvjetima austrougarske, odnosno poljske političke dominacije doživljavaju slom.

Međutim, bez obzira na teške, dramatične okolnosti, ukrajinski je narod i u tome razdoblju težio očuvati nacionalnu kulturu, stvarajući umjetničke forme kao spomenike razdoblja obilježenog traganjima za estetskim. Dajući danak dogmama, umjetnici su stvarali djela visoke estetske razine, što se posebice vidjelo u slikarstvu, koje je demonstriralo majstorsku tehniku, pisci su uza svu cenzuru uspijevali stvarati djela lišena ideološke patetike, čak je i arhitektura pružala rezultate koji danas poprimaju značaj spomenika razdoblja. Ukrajinski folklor uz fiktivno stvaranje socijalističke narodnosti i dalje je čuvao svoju bit kao izraz duboko pjesničke prirode ukrajinskog etnosa. U društvenoj svijesti, uz mali segment ideološki korumpirane, zasićene elite, pulsirala je skrivena nepokornost, ismijavanje režima i želja za spoznajom. To je bilo kulture gladno društvo koje je žedno osluškivalo i upijalo sve novo iz zabranjenih zapadnih izvora. Sve se to potvrdilo nakon pada staljinizma potkraj 1950-ih i početkom 1960-ih godina.

Zatopljenje: disidenti

Destaljinizacija u 1960-im godinama snažno se odrazila u ukrajinskoj kulturi aktiviranjem intelektualaca, ponajprije umjetnika riječi. Nastaje novi naraštaj pisaca, poznatih kao »šestidesjatnici«, koji su nakon teškoga razdoblja dogmatizma unosili osvježene u ukrajinsku literaturu. Ta pobuna ukrajinske intelektualne mladeži poricala je partijsku literaturu, prelazila norme dopuštenoga te obnavljala problem ukrajinske nacionalnosti, što je izazivalo pozornost u inozemstvu, posebice među ukrajinskom emigracijom. Ona je još u međuratnom razdoblju razvila snažnu djelatnost, nadoknađujući ono što je stagniralo u matičnoj zemlji. Jačanje sovjetskoga režima dovelo je do likvidacije ukrajinskih znanstveno-kulturnih centara u Pragu, Berlinu, Varšavi, ali ukrajinstika se ipak razvijala u Njemačkoj, Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama te još nekim zemljama.

Porast ukrajinske nacionalne svijesti, koji su izražavali čak i partijski funkcionari (Petro Šešest s knjigom o Ukrajini, 1972) izazvao je povratak staljinizma, nakon pada Hruščova i dolaska

na vlast Brežnjeva, čije je doba vladanja (1964-1982) imenovano *zastojem* te obilježeno proganjanjem disidenata, jačanjem rusifikatorske politike. U Ukrajini glavnu riječ vodi partijska nomenklatura, obnavlja se neka vrsta sovjetskoga malorosijstva, što uobličava partijski lider Ščerbickij, koji svesrdno proganja nacionalno angažirane intelektualce i zauzima slugansku poziciju prema kremaljskoj politici rusifikacije prosvjete, kulture, izdavaštva. Pa ipak, bez obzira na to što je većina političkih zatvorenika u logorima u Mordoviji bila optužena zbog »ukrajinskog nacionalizma«, u društvu se širi oporbena svijest, što se pretvara u disidentski pokret. S druge strane jačaju represije KGB-a protiv ukrajinskih disidenata u različitim oblicima, a jedan od primjera je knjiga *Internacionalizam ili rusifikacija* poznatoga kritičara Ivana Džjube. Žestoko proganjana, zabranjivana, djela disidenata širila su se krišom kao i druge informacije.

Osamdesete, poznate kao Gorbačovljevo doba ili perestrojka, trebale su donijeti olakšanje ukrajinskome društvu, ali je upravo u Ukrajini došlo 1986. do katastrofe globalnoga značaja — požara na nuklearnoj elektrani Čornobilj. Ona je potresla svijet i teško oštetila ukrajinsko društvo. Tom se tragedijom demonstrirala sva trulost sovjetskoga sustava, koji je neizbježno išao prema krahu. Premda oslabljena represijama, ukrajinska javnost opet je otpočela borbu za oslobođenje, u čemu su prednjačili pisci. Kao i uvijek, ponovno je aktualizirano pitanje ukrajinskog jezika, koji je jedva egzistirao u školama u doba Ščerbickoga. Javnost se pobunila zbog prikrivanja realnih razmjera čornobiljske tragedije.

Protest se ujedinjuje u pokretu »Ruh«, koji se širi iz zapadne Ukrajine potičući masovne demonstracije dotad neviđenih razmjera. Demokratske su promjene dovele do prvih višestranačkih izbora, u kojima je formirana parlamentarna oporba. Demokratski blok je 1990. inicirao prihvaćanje Deklaracije o državnome suverenitetu Ukrajine. Sloboda je vodila nacionalnome preporodu, obnavljanju zabranjenih ustanova, povratku Ukrajinske grkokatoličke crkve i Ukrajinske autokefalne crkve.

Ukrajina ponovno

Opća euforija izazvana raspadom sovjetskoga režima i nastankom neovisne Ukrajine odražavala se i na stanju kulture, koja je imala slobodu izražavanja. Međutim, teško gospodarsko stanje značajno je zadržavalo razvoj kulture, posebice u sferama koje su tražile financiranje. Mnogi su se umjetnici koristili prigodom i napustili zemlju, što je slabilo ukrajinski kulturni korpus. Teško nasljeđe prošlosti oslabilo je ukrajinsku kulturu, koja se tromo oporavljala od posljedica. Ipak, bez obzira na sve poteškoće unutarnjega i vanjskoga plana, proglas neovisnosti Ukrajine bio je prihvaćen u cijelome ukrajinskom društvu i u svijetu.

Međutim, konstituiranje ukrajinske neovisnosti naišlo je na različite oblike osporavanja i kočnja upravo na planu kulture, gdje je problem ukrajinskoga jezika opet postao politički čimbenik, argument za pridobivanje ili odbijanje masa. Ponovno je aktualizirano pitanje orijentacije prema Zapadu ili Moskvi, što se izražavalo u različitim političkim previranjima, u kojima je opet prevladao istočni smjer.

Na početku 21. stoljeća Ukrajina izgleda kao da je već sređena glede povratka na staro, tj. udaljavanje od Zapada, čemu je pridonijelo jačanje oligarhije koja nije mnogo računala s nacionalnim interesima pred mogućnostima udruživanja kapitala na štetu nacionalnoga preporeda. Upravo je cinizam birokracije potaknuo snažan protest u ukrajinskom društvu, koje se pobunilo protiv očiglednoga otuđenja vladajućih struktura od nacionalnih interesa, što je ponovno aktualiziralo pitanje prozapadnog usmjerenja.

Ukrajinska kultura u ovom razdoblju kao da je na raskrižju između nacionalnih početaka, zapadno-američkih i ruskih utjecaja. Njezin dalji razvoj ovisit će o nizu faktora — o snazi nacionalne svijesti ukrajinskih vladajućih struktura, porastu samosvijesti ukrajinskog društva, karakteru razvoja odnosa Zapada i Rusije kao i zlouporabi ruskogovorećih masa u Ukrajini kao instrumenta antiukrajinizma.

Izložene etape razvoja kulture na prostoru Ukrajine upućuju na određene tendencije, određene ponajprije njezinim položajem između Zapada i Istoka, što je uvjetovano već i zemljopisnim faktorom. Južni smjer je u inicijalnom razdoblju bio plodotvoran za kulturu na tlu Ukrajine, što se izrazilo u nastanku tripiljske kulture. Prostor Ukrajine primao je i valove migracija perzijskih nomada koji su donijeli tradicije jahača-ratnika, što se odrazilo poslije u organiziranju Slavena u moćne udruge vojne demokracije koja je prerasla u snažnu staroukrajinsku državu Kijevsku Rus'. Njezin kulturni razvoj opet je obilježen utjecajima s južnoga smjera, odnosno Bizanta. Ta kultura prenosila se prema sjevernoistočnim prostorima koji su bili u sastavu kijevske države. Upravo taj istočni smjer bio je fatalan za dalju sudbinu starokijevske države, koja će propasti pod navalom turkijskih nomada s istoka a potom će se suočiti i s porastom moći moskovske države. Prije toga Ukrajina je odigrala posredničku ulogu u razvoju kulture Velike Litavske Kneževine, kada je zapadni smjer bio glavni u političkome i kulturnome životu Ukrajine u trajnoj konfrontaciji s Poljskom. U tom razdoblju iskazana je odanost nacionalnim korijenima srednjovjekovlja ali i spremnost za stvaralački dijalog sa zapadnom kulturom, u čemu nastaje ukrajinski barok kao svojevrsan fenomen u kulturama naroda istočne crkve. Zahvaljujući toj sintezi istočnih i zapadnih kultura, Ukrajina je tijekom 17. stoljeća utjecala na kulturu Moskovskog Carstva, pripremajući teren za europeiziranje kulture ortodoksnih struktura tog prostora. Tijekom 19. stoljeća ukrajinska kultura je pritisnuta rigoroznim režimom ruskoga carizma, što vodi konformizmu jednoga dijela ukrajinskih intelektualaca, koji se odriču nacionalnih korijena te nastupaju kao ruski kulturnjaci s jedne strane, ali i snažnome odupiranju asimilaciji te pojavi nacionalno angažiranih djela s druge strane. Potkraj stoljeća pojavljuje se ukrajinska moderna, koja u 20. stoljeću prerasta u ukrajinsku avangardu, što potvrđuje vitalnost i europski duh ukrajinske kulture. Tijekom 20. stoljeća ukrajinska se kultura razvija u dramatičnim uvjetima sovjetske ideološke diktature, doživljava razorne intervencije totalitarnih režima, što istočnoga (staljinizam) što zapadnoga (hitlerizam). U nizu nesreća upravo u Ukrajini

došlo je i do tragedije koja postaje simbol kraha sovjetskoga režima (čornobiljska katastrofa).

Na početku 21. stoljeća uza sve razarajuće tendencije postkomunizma i antinacionalnu politiku Ukrajina opet demonstrira snažnu nacionalnu svijest, što se izražava u odupiranju antinacionalnoj politici i solidariziranju nacije u težnjama prema boljem životu zapadnoga modela.

Pred izazovima globalizacije i komercijalizacije ukrajinska kultura doživljava se kao mogući jamac ukrajinskoga nacionalnoga bića. Njezin razvoj ovisi o nizu činitelja, uključujući i odnos Zapada prema njoj, kao poticajnom čimbeniku jačanja europskih normi u razvoju demokracije u regiji.

